

הריב על אודות אלטנוילנד¹

אלטנוילנד, האוטופיה של הרצל על תקומת היהודים בארץ־ישראל, הופיעה באוקטובר 1902 ועוררה הדים רבים הן אצל מצדדים, הן אצל מתנגדים. אבל רק כאשר פרסם אחד־העם בדצמבר 1902 את מאמרו "אלטנוילנד"², שבו מתח בקורת קשה, לעגנית וארסית על חיבורו של הרצל, הפך העניין לפולמוס ציבורי נרחב, שהשתקפו בו בעיקר ניגודים אישיים, סגידה למנהיגות הרצל ורתיעה ממנה, היחס ליהדות השורשית והתנשאות יהודי המערב על יהודי המזרח.

סמלי הוא שאותו פולמוס התחיל זמן לא רב אחרי ועידת ציוני רוסיה במינסק (אלול תרס"ב) והסתיים לפני הקונגרס השישי, "קונגרס אוגנדה" (אוגוסט 1903). הפולמוס איבד מתנופתו עוד קודם בשל פרעות קישינוב ב־18 וב־19 באפריל 1903.

דומה שהרצאתו של אחד־העם בוועידת מינסק³, אשר בה הדגיש את הצד היהודי הרוחני של הציונות, שימשה מעין הקדמה להתקפתו על אלטנוילנד. הרצל התחמק מהכללת החינוך והתרבות היהודיים בתוכניתו, ועיקר בקורתו של אחד־העם נסבה על היעדר יהדות ועבריות באוטופיה.

אחד־העם תקף באירוניה ובלעג שמונה מיסודותיו של החיבור אלטנוילנד: א. פרק הזמן הקצר להפליא שבו תעלה כפורחת הארץ החדשה, שכל חידושי העולם ייושמו בה: עשרים שנה, מ־1903 (שנת קבלתו של הצ'ארטר, לפי האוטופיה) עד 1923:

ב. העליה ההמונית כשלעצמה ומהירות ביצועה: "הכל יעלה יפה באופן שאין למעלה הימנו", כותב אחד־העם, "ואין בזה כל פלא, כי עד הסתיו – צריך היה להכניס לארץ רק (!) חצי מיליון נפש [בשלב ראשון – ש"ל], ומלתא זוטרתא כוו

1. אלטנוילנד, חיפה 1961², תרגם מגרמנית שמואל שניצר (להלן: אלטנוילנד).
2. הופיע ב*נוסחוד* החודשי, חוברת ינואר 1903, ובהשלח, כרך י, חוברת ס, כסלו תרס"ג, עמ' 578–566. הובא בכל כתבי אחד־העם, ירושלים תשכ"א⁷ (להלן: כל כתבי), עמ' שיג–שכ. המאמר בעברית נועד לפרסום לפני התרגום הרוסי, אבל הופעת חוברת השלח התאחרה מטעמים טכניים, הגרסה הרוסית ראתה אור קודם, והדבר עורר מורת רוח.
3. מאמרו של אחד־העם "תחיית הרוח" (כל כתבי, עמ' קעג–קפו) כולל את רובה של ההרצאה.

לא קשה היה להוציא לפעולה בסדרים ישרים בלי מהומה ומבוכה, כי הן היו מקרים שאיוו ממשלות בשעת מלחמה כלכלו בארץ נכריה חיל גדול כפל כפלים כמספר הזה.⁴ וכאן מוכיח אחד-העם בעובדות ובמספרים שרובו של העם לא יעלה;

ג. ארגון הבזק המופתי של הכלכלה בארץ על-ידי "החברה החדשה ליישוב פלשתינה" תוך שילוב יסודות קפיטליסטיים ושיתופיים, כשבתחבולות פיננסיות יושג על נקלה ההון הדרוש לכך;

ד. שיתוף הערבים במפעל המקובל עליהם, כי אדמותיהם לא תילקחנה מהם, והודות לארגון המצוין ישופר מצבם לאין ערוך (ואחד-העם מקשה ושואל: אלו אדמות ינתנו ליהודים אם לא יקנו מן הערבים?);

ה. היעלמות האנטישמיות בעקבות העליה ארצה, שכן לפי אלטנוילנד, עם התמעטות היהודים בגולה תקטן מאוד התחרותם בעמים שבתוכם הם יושבים, אותה התחרות שהיא אחד הגורמים העיקריים לשנאת ישראל;

ו. פולחן הדת באלטנוילנד, שהוא לכל היותר רפורמי אירופי, ופסגת הישגו היא הקמת המקדש שאפילו יש בו מזבח. מובן מאליו שהמקדש אינו מוקם על הר הבית, שהרי שם מצוי מסגד עומר. ואחד-העם תוהה האם הרב שמואל, הסמכות הדתית באלטנוילנד, שעוצב לפי דמותו של הרב שמואל מוהליבר, התיר דבר מופלא זה. "אולם אין מקשים על 'אלטנוילנד' שהיא כולה נסים"⁵;

ז. הסובלנות הדתית או האחוה הדתית: בחיפה יש מקדשים לכל הדתות, ולסדר פסח יושבים בצוותא וברעות יהודים, ערבים וכמרים נוצריים. "אשרי עין ראתה כל אלה! אבל חבל שלא הודיע לנו המחבר כמו כן, אם הכהן איגנטוס, למשל, קרא גם הוא את דוד [הראש והראשון להקמת אלטנוילנד, שעוצב לפי דמותו של דוד וולפסון – ש"ל] וחבריו עם הרב לעדת ישראל בטבריא אל בית הנזירים הפרנציסקני בליל פסח שלהם"⁶.

ח. האוניברסליות האירופית המונחת ביסוד החינוך והתרבות בארץ החדשה, עד לדחיקת רגלי היהדות והעברית לכדי שיור נלעג, עד שאין מותר המדינה היהודית ממדינת ניגריה, למשל, אשר למענה טורחים עתה בארץ הישנה-חדשה, כיוון שכל הבעיות היהודיות בארץ-ישראל כבר נפתרו. האקדמיה בירושלים היא חיקוי לאקדמיה הצרפתית, וכמוה שאר מוסדות התרבות. אין סימן לכך שהאקדמיה מטפלת בעברית ובספרותה, כדוגמת האקדמיה הצרפתית שחוקרת את לשון צרפת. "כנראה נחשב דבר זה בעיני 'חברי האקדמיה' לשוביניזמוס לאומי. ולמה נקרא שמה 'אקדמיה יהודית'? אולי מפני שרק היהודים מתייחסים כך ללשונם וספרותם..."⁷ ואילו באלטנוילנד אין הגדרה

4. כל כתבי, עמ' שטו.

5. שם, עמ' שיט.

6. שם, עמ' שיח.

7. שם, עמ' שיט.

ברורה מה לשון הארץ, אבל מתוך הכתוב עולה שהמון העם דובר אידיש ואילו העלית – גרמנית! האוניברסליות באה לכלל ביטוי גם בזה שהכל ייעשה ללא הבדל דת ולאום, עד ש'יתעורר חשד בלב הקורא כי כל מה שטרח המחבר לא טרח אלא 'בשבילם' שיראו ויזכחו 'הם' מה נאה היא 'ציונות' זו...⁸

הכלל, אלטנוילנד היא 'חיקוי של קופים בלי שום תכונה לאומית עצמית, וריח 'עבדות מתוך חרות'⁹, בת הגלות המערבית, נודף מכל עברים [...] [ושוכניה] יוכלו לראות את עולמם זה בחייהם ולהשתתף בעצמם באותם החיים החברתיים שהם רואים באירופה ומתאווים להם כל כך, מבלי יכולת להשיגם.¹⁰

הרצל הגיב על המאמר בחימה, ולא חסך גינויים מאחד-העם, כפי שאנו למדים ממכתבים שיגר ב־22 בפברואר 1903. לד"ר מאכס עמנואל מאנדלשטם הוא כותב, בין היתר, כי בעיצומו של המשא והמתן על אל-עריש "מרשה לעצמו מתיימר כאחד-העם לכתוב בקורת שחצנית ולעגנית על ספר התוכנית שלי, וללמדני פרק ביהדות ובמנהיגות".¹¹ מכתב אחר, מאותו תאריך, לנורדאו, מוקדש כולו לבקורת אחד-העם על אלטנוילנד.¹² הרצל שלח לו תרגום של מאמר אחד-העם לגרמנית, שהיה "כמה טיפות לענה של אחד-העם 'הגדול'". ובהמשך, תוך מתן ביטוי ליחס העליונות של יהודי המערב אל יהודי המזרח, טען הרצל, כי מדובר בהתקפה של אחד מאלה "שהיו נזנחים כליל בספרות משכנות העוני [הרצל כותב: slums] לולא הפכנו אותם לאדונים הראויים לתשומת לב, אנו המכונים בפיהם 'אירופאים' בלעג שאין דומה לו."

"הדחף הראשון שלי", המשיך הרצל, "היה להרביץ על קודקודו של הפטפטן הקנאי. אבל אז יכלו לראות בי את הסופר הנפגע." על הבקורת של אחד-העם על הצד המדיני, כתב, ישוב לדבר בקונגרס הבא (ולא דיבר, כי הקונגרס הציוני השישי עסק בכעיה גדולה לאין ערוך – בעיית אוגנדה). אבל, הוסיף, יש להגיב

8. שם, עמ' שיו.
9. מאמר של אחד-העם בשם זה (כל כתבי, עמ' סד-סט). יתר המובאות בתוך מאמרו של אחד-העם הן מספרו של הרצל.
10. כל כתבי, עמ' שכ.
11. ארכיון ציוני מרכזי (להלן: אצ"מ), A/3. מנדלשטם ענה ב־23 במארס 1903: ראה אצ"מ H. Heymann, *The Uganda Controversy*, I, Jerusalem ב־H VIII/541; מובא גם ב־1970, pp. 63–64 בתשובתו בגרמנית שחבורה אחרי תגובת נורדאו, כתב כי "התשפוכת של אחד-העם ובחורי ישיבה אסיאתיים אחרים בדומה אינה צריכה להדאיג אותך". הוא קבל על שנורדאו העמיד את אחד-העם בשורה אחת עם גדולי עולם, וביקר אותו בהתאם. נורדאו נודע כמבקר קטלני ולא נמנע מלגנות במלים בוטות אישים כאיבסן, טולסטוי, דוסטויבסקי, ניטשה, שופנהאואר, ואגנר, ובה לא מוצתה הרשימה. בהתייחסו לרוחות החדשות המתחילות לנשב ברוסיה לטובת הציונות, כתב מנדלשטם כי "בביצה הרוסית התעוררו חיים חדשים והצפרדעים מקרקרות". ד"ר מנדלשטם תמך בתוכנית אוגנדה, ונמנה אחר כך עם ראשי הטריטוריאליסטים.
12. אצ"מ, HN III/41.

כבר עכשיו "על אי-ההבנה המכוונת אשר בהסתמך עליה עובר על גדותיו מאמרו הארסי והפחדני של אחד-העם". לפיכך ביקש הרצל מנורדאו שיענה ב"Die Welt" (בטאון ההסתדרות הציונות), והוא, הרצל, ישלח עלי הגהה מתגובות נורדאו לכל העיתונים הציוניים למען ידפיסוהו.

השאלה, מי יום את משלוח מאמרו של נורדאו לעיתונות, היכתה גלים והוסיפה מתח על האווירה העכורה בלאו הכי. חסידי אחד-העם האשימו בכך את ההסתדרות הציונית, ואחד-העם ראה במאמר זה בקורת רשמית למחצה. מעבר לכך לא הרחיק גם הוא, ובוודאי לא עלה על דעתו שהרצל בכבודו ובעצמו עשה זאת.

הרצל סיים את מכתבו בכמה מלים רבות משמעות באשר לכוונתו באלטנולד: "נד, כוונה שעל פענוחה נשברו עטים רבים: "בעשרים שנה מן ההתחלה האמיתית אפשר להקים דברים אלה וכך נוכל להטות לצדנו את הספקנים [...] אני מאמין כי הנבל [אחד-העם - ש"ל] ערום דיו להבין זאת. הוא רק מעמיד פנים."

תגובתו של נורדאו לא איחרה לבוא, אבל בינתיים יצא נגד מאמרו של אחד-העם דווקא איש ממקורביו, ד"ר שמריה לוי, חבר "בני משה" לשעבר.¹³ בראש וראשונה טען לוי שאחד-העם לא הבין את כוונתו של הרצל. אחד-העם ראה באלטנולד תוכנית מעשית המשלימה את התשתית הניתנת ב"מדינת היהודים", ואילו הרצל כתב דבר של דמיון, אגדה. האם לא רשם כמוטו לרומאן את המלים "אם תרצו אין זו אגדה"?

דומה שלוין עצמו החטיא כאן, שהרי עיקרה של מימרה זו הוא שיכולה האגדה להפוך למציאות. אמת שבדברי הסיום לאלטנולד נאמר "שגם החלום דרך נאה היא למלא את הימים שעלינו לעשות עלי אדמות".¹⁴ אבל הן הרצל כתב לנורדאו, כמוזכר לעיל, כי האפשרות שתוך עשרים שנה ניתן להגשים כל אותם דברים אינה מופרכת. זה מה שנוגע לרומאן של הרצל. אבל לוי הפליג גם לתחום אחר, להבדל שבין הרצל לאחד-העם, שלא בטובתו של האחרון. הדבר מצא את ביטויו עוד בשם המאמר: "הבניין והסתירה", שהוא "מכתב גלוי לאחד-העם".

הכיצד, שאל לוי, יכול אחד-העם לגשת אל הרומאן של הרצל, שאמת ודמיון משמשים בו בערבוביה, "בקנה המדה של החשבון היבש והצנום ומבקש מגרעות ומוצא אותן על נקלה". לוי הטיח באחד-העם בקורת יסודית שלא נס לחה עד היום הזה: "הרצל בונה ואתה סותר. הרצל מפרש את הפסוק הראשון של 'שיר המעלות': 'בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים', ואתה דולג על הפסוק הראשון ומתחיל מהפסוק השני: 'אז ימלא שחוק פיננו'." ומתוך יחס

13. ש' לוי, "הבנין והסתירה" (מכתב גלוי לאחד-העם), *הזמן*, גליון 12, 2.3.1903.

14. אלטנולד, עמ' 226.

הוקרה של תלמיד לרבו קרא לוין אל אחד-העם: "תחדל מסתירה והחל לבנות". דברים אלה, שהיה בהם הרבה מן האמת, ושחותם הרצינות, ההגינות והכנות טבוע בהם, אבדו כליל במבול ההשמצות וההכפשות שהטיח נורדאו באחד-העם במאמרו "אחד-העם על אלטנוילנד", שהופיע ב־13 במאָרס 1903 ב־*Die Welt*.¹⁵

מאמרו של נורדאו פתח בדברי שבח מופלגים לאלטנוילנד, אשר, לדבריו, נמנע מלהשמיעם קודם כדי שלא יחשדו שעשה זאת משום הידידות הגדולה השוררת בינו לבין הרצל, הידועה לכל. טבעי הוא שנורדאו הסתיר את העובדה שהרצל ביקשו להגיב, אבל הוא לא נרתע מלומר כי "ידידי הרצל יסלח לי אם אתווכח עם מבקר". אחרי פתיחה זו ניגש נורדאו להפריך את טענות אחד-העם, וכבר בחלק זה שילב דברי גנאי מעליבים אשר יהוו את המשך המאמר. הוא לא טרח להיכנס לעומקם של הדברים המהותיים בתחום המעשי: את פליאתו של אחד-העם כיצד יתרחשו כל הנסים במשך עשרים שנה, פטר בכך, שאחד-העם הוא מין נביא היודע לחשב בדיוק את העתיד. אבל מי שעניו בראשו יראה שהרצל לפחות אינו קטן ממנו בנבואה. ומה יודע אחד-העם, התריס, על הסכמים סודיים המקדמים את ההליכים? את הטענה כי אם האדמה החקלאית תישאר כולה בידי הערבים לא תימצא אדמה ליהודים, סתם נורדאו בכך שיש מספיק אדמה מחוץ לה אשר באמצעי עיבוד מודרניים תפיק את כל הדרוש. נגד טענתו של אחד-העם כי התחרות של היהודים בגויים תגביר את האנטישמיות, טען נורדאו, כי הציונות לא ראתה בתחרות כלכלית את מקור האנטישמיות (ואילו באלטנוילנד נד כתוב במפורש כי השנאה ליהודים תיעלם כאשר היהודים לא יהיו בגולה גורם מתחרה). הוא, נורדאו, לא השמיע מעולם דעה זו ולא הסכים לה. לידו, מכריעה העובדה שהמתחרה הוא יהודי, ולא היותו מתחרה: עם הקמת הארץ הישנה-חדשה תיפתר בעיית היהודים, "כי שום יהודי לא ייאלץ לסבול בשל יהדותו", שהרי בעת מצוקה יוכל תמיד להגר לארץ-ישראל (וכך, אומנם, כתב הרצל בספרו).

אולם את עיקר התקפתו נגד אחד-העם הפנה לשאלות התרבות האירופית, הדת, הסובלנות, וראשית לכל – הלשון. מובן מאליו, טען, שהכול מדברים באלטנוילנד בגרמנית, כי הרצל כתב את ספרו בשפה זו. כמוהו כשקספיר, שגיבוריו האיטלקיים, למשל, מדברים אנגלית. פירוש מגוחך זה לטענה בדבר חוסר כל רמז כמעט לעברית באוטופיה של הרצל, בעוד נזכרות שם שפות אחרות, דומה שלא בא אלא כדי לידות באחד-העם את האבן הראשונה. "אולי", כותב נורדאו, "אחד-העם לא יאמין לקביעה זו שלי. יהי כן. מילטון, רסין, אוטו לודוויג והבל אולי אינם מוכרים לו. יש לקוות שאת התנ"ך הוא מכיר, והרי שם

15. נוסח עברי מובא אצל מאכס נורדאו, כתבים ציונים, ב, ירושלים תש"ך, עמ' 110–119. המובאות להלן – בתרגומי.

מדברים כל העמים עברית אף כי זו אינה לשונם”.

אם לגבי העברית אין בטענת נורדאו אלא קנטרנות, הרי כשהוא ניגש לדון באירופיות של אלטנוילנד הוא מביא השקפת עולם של ממש. אכן ואכן, אלטנוילנד היא פיסת אירופה באסיה. “כאן הראה הרצל בדיוק מה אנו רוצים, לקראת מה אנו פועלים. רצוננו כי [...] העם היהודי המשוחרר ישאר עם של תרבות [...]”. איננו מחקים בזה איש. אנו מפתחים את רכושנו ומשתמשים בו, כי תרבות אירופה היא של היהודים הודות לתרומתם הגדולה לה לא פחות משאר עמי המערב. “איננו מסכימים שנוצר ניגוד בין היהודי, היהודי שלנו, לבין האירופאי”. אמירה ועקיצה בצדה: “אולי תרבות אירופה זרה לאחד-העם. אם כך, הרי עליו להכיר לנו טובה שהננו נותנים לו גישה אליה”. בשום אופן, ממשיך נורדאו, אין להסכים שבארץ האבות ייסוג העם לברבריות שאיבי ישראל מגנים בשלה את היהודים. היהודים יהיו חלק מעולם התרבות “ולא מחוצה לו, מובלעת אסייתית פראית, עוינת תרבות, כפי שרוצה אחד-העם”.

את תמיהתו המהתלת של אחד-העם, שיכול לעלות על דעתו של יהודי להקים את המקדש שלא על הר הבית, מקבל נורדאו ברצינות וטוען, כי איש “תחום המושב” יעדיף להיות אזרח חופשי בארץ-ישראל על פני מצוקת הגלות, גם אם לא יעמוד הבית השלישי במקומו ההיסטורי המקודש.

על דבריו של אחד-העם, שתחיית היהדות האמיתית אינה יכולה להתגשם בנשימה אחת, משיב נורדאו, כי הציונים מעולם לא טענו זאת. “אנו מכירים את קשיי העבודה טוב מאחד-העם, שלא נקף למענה אצבע [...]”. אבל צריך להתחיל ואת ההתחלה עשתה הציונות. “יתר על כן, האנטישמיות במערב והרדיפות ברוסיה מתפתחים במהירות מסחררת ומי יודע לאן יובילו”. “הציונות צועדת לקראת החלמת העם, אולי לאט אבל מוטב כך מאפס מעשה. לפי דרכו של אחד-העם תתמהמה הגאולה עוד יותר.”

אם עד כה נעה בקורתו של נורדאו בין פולמוס הוגן, פחות או יותר, לבין דברים של טעם, הרי שבהמשך אלה נעלמו כליל. בשאלת אחוות הדתות באלטנוילנד, שעליה מקשה אחד-העם, מרשה נורדאו לעצמו לסלף את שאלתו האירונית של בעל דברו – אם יזמין גם הכומר את היהודי לטקסי הפסחא – ומפרשה כהבעת חשש כי “לבסוף ילכו גם יהודים לחגיגות פסחא”, וכי אחד-העם רומז שה”סדרים ומהלך העניינים באלטנוילנד מובילים בעצם לטבילה”.

אחד-העם הוא אויב הסובלנות, אליבא דנורדאו, שהרי לדעתו “זרים אולי אפשר לטבוח או לפחות לגרש, כמו בסדום ועמורה, ואילו בנו מתעורר גועל נפש למשמע דברים כאלה מפיו של עבד אי הסובלנות מנופף השוט”. אחד-העם טוען נגד הרצל שהוא נוטע את תרבות אירופה באלטנוילנד, אבל אחד-העם מוכן לקחת מאירופה “את עקרונות האינקוויזיציה, את מנהגי האנטישמים וחוקי היהודים של רוסיה”.

אם לא לסלוד מאיש כזה, ממשיך נורדאו, הרי יש לרחם עליו שאינו מסוגל

להיחלץ מרעיונות הגטו. רשאי "אחד-העם העלוב" לשים עצמו לצחוק "בפטפוטיו הטיפשיים", אבל אסור לו להגניב אירוניה לבקורתו המרושעת ולגנות את הציונות וכוונותיה. אכן, העברית שלו טובה, אבל אין לו מה לומר בה. אין מלה מתאימה להגדיר את אפסיות מאמריו, שאינם אלא ערבוביה של "דברים נדושים הלקוחים מפיליטוניסטים אירופאיים". בזמן האחרון שלפו אותו מקרן זוית והציגוהו לפני העולם. למדו אותו ותרגמו את מאמריו – הכל בזכות התנועה הציונית שעוררה אהדה לכל דבר יהודי. אבל, מוסיף נורדאו, אם אחד-העם השתמש בחסד זה כדי לנגח את הציונות, יש לשים קץ לדבר, "וזה לא בגלל אחד-העם. לא כדאית הטרחה. אלא למען הציבור ההולך שולל אחריו ומאמין בו, לא מעט באשמתנו."

נורדאו כינה את אחד-העם "רב מחאה"¹⁶ חילוני, שאינו זכאי להגדיר עצמו "ציוני". מי שאינו שואף ליצירת "בית לאומי" לחלק מן העם היהודי, אליבא דנורדאו, אינו ציוני, "ומי שמשמש באותה מלה במובן אחר מזה שהוגדר בתכנית באזל אינו אלא נוכל. זאת עלינו לומר לאחינו הרוסים, שהם ציונים טובים או בוודאי רוצים להיות כאלה, ואינם רואים את דרכם בתמרוני אחד-העם."

בזמנו הובעו ספקות אם הרצל קרא את מאמרו של נורדאו. אבל מתברר, שלא רק שקראו לפני שהתפרסם, אלא אף מחק בו דבר-מה והגיב עליו במכתב למחבר ב־6 במאָרס, במלים אלה: "עכשיו קראתי את המטבָח שערכת באחד-העם. כמה מוקדם עלינו להשיב מלחמה שערה. אפשר להסביר זאת רק כך: אנו נתונים כבר בעיצומה של מדינת היהודים גם אם רבים אינם רואים זאת. אשר לאחד-העם, שהרצל מכנה אותו "המבולבל המזדקן שאין לו תקנה, המועמד לאפיפיריות", יש להרביץ בו "כפי שעשית זאת בגסות אלוהית"¹⁷.

לאחר היסוסים רבים החליט אחד-העם להגיב על מאמרו של נורדאו, אבל רק כדי להגן על עמדתו. בעלבונות אישיים לא רצה לגעת, גם משום שהיה בטוח כי יעשו זאת אחרים, וגם מפני שתמיד סלד מהשמצות אישיות בפרסומים, ועמד על עניין זה בעקשנות כעורך השלח.¹⁸

וכך הופיע בהזמן מאמרו "החטא וענשו"¹⁹. דברי נורדאו, כתוב שם, הם נסיון כושל מצדם של "מנהיגי הציונות [...] להגות מן המסילה איש שאינו רצוי להם", ואגב כך מתגלה "איך מתנהגים עם האמת ב'אירופא הציונית' [...] את האמת מזייפים" וקובעים כי "הקהל העברי שבמזרח [...] אינו שווה כלום עד

16. Protetrabbiner – רבנים שיצאו נגד הרצל.

17. אצ"מ HN III/41.

18. אחד-העם ערך את השלח בשנים 1896–1902.

19. הזמן, גליון 22. פורסם גם בהשלח, כרך יא, חוברת סד, עמ' 393–402, ונכלל בכל כתבי, עמ' שכ-שכב.

שתזרח עליו השמש ממערב.²⁰ הוא מביא דוגמאות לזיופים ולסילופים של רעיונותיו: את בקורתו על תרבותה של אלטנוילנד סילפו, כאילו רצונו שיתפתח רוח ישראל "בדרך אזיאתית פראית ושונאת הקולטורא";²¹ את שאלתו ההיתולית בנושא הכומר הסבירו כאילו טען שאלטנוילנד תוליד לשמד; את בקורתו על "התבטלות מפני 'האדון מאתמול'" (שהיא סובלנות של "עבדים משוחררים") מציגים כאילו הציע "לשחוט" את הזרים, "או לפחות לגרשם כבסדום ועמורה".²² ואשר להתכחשות נורדאו לרעיון שהגירה לארץ-ישראל מפחיתה את האנטישמיות, כתב אחד-העם: זו סותרת הן את מדינת היהודים של הרצל והן את אלטנוילנד. ומה שנוגע לצינונות, הרי אם ראה עצמו אחד-העם "לאחד מנושאי 'דגל ציון', גם אם אינו חבר בהסתדרות הצינונית, אין זה אלא כמובן אותה הצינונות שנולדה ונתפתחה במזרח [...] בעת שהמנהיגים החדשים וכל סיעתם עוד ישנו שנתם המתוקה."²³ לבסוף חזר על טיעונו בדבר כוונת הרצל באלטנוילנד להציג תוכנית מעשית, וקובע שבקורתו של נורדאו מוכיחה זאת. בשולי מאמרו העיר אחד-העם – בגודל נפש – כי הפגזות התותחים של נורדאו אינן גורעות מגדולתו "בתור סופר ודרשן גדול".²⁴

הרצל, מצדו, מימש את כוונתו ושלח את מאמרו של נורדאו לעיתונים הצינוניים. אבל רק הצפירה והמליץ ברוסיה, והשבועון *Jüdische Rundschau* בגרמניה, הדפיסוהו במלואו.²⁵ הצפה פרסם רק קטעים ממנו, משולבים בהשוואות עם דברי אחד-העם,²⁶ תוך גינוי ברור לנורדאו. הפרסום נעשה, לדברי המערכת, משום ההד העצום שהיה לדברים, ומתוך "שאת נפש".

עתה נערכו המחנות למאבק, אבל הפולמוס נסב בעיקר על ההתמודדות בין נורדאו ואחד-העם, ואילו האוטופיה של הרצל הפכה משנית. אלא שעמדתם של רוב העיתוננים לא היתה חד-משמעית. הצפירה, למשל, שיצא להגנת הרצל ונורדאו, לא נמנע בכל זאת מלתת, פה ושם, דברים בזכות אחד-העם. ונחום סוקולוב, העורך, רשם אומנם בשולי המאמר של נורדאו דברי בקורת על סגנונו של אחד-העם, שהאריך ב"עקיצות ובחידודים", אבל גם על זה של נורדאו, שיש במאמרו דברים רבים "לא נכונים, לא מדויקים וגם לא מנומסים". מעניין לציין,

20. שם, עמ' שכ.

21. שם, עמ' שכא.

22. שם, עמ' שכב.

23. שם, עמ' שכג.

24. השלח, כרך יא, עמ' 394. ב"על פרשת דרכים" השמיט אחד-העם את דברי השבח לנורדאו, כי הם התייחסו לתגובתו על בקורת ליון וד"ר שמואל רוזנפלד (ראה הערות 33 ו-34 להלן), שגם אותה השמיט. דברים אלה אינם מופיעים גם ב"כל כתביו".

25. הצפירה, גליון 54, 17.3.1903; המליץ, גליונות 80, 81, 82, 22.4.1903–24.4.1903; *Jüdische Rundschau*, גליון 11, 13.3.1903; גליון 12, 20.3.1903 (ההמשך הראשון –

ביום בו הופיע המאמר ב"Die Welt").

26. הצפה, גליון 56, 19.3.1903.

כי גם ב"Jüdische Rundschau", בטאון ההסתדרות הציונית בגרמניה, הובעו דעות לכאן ולכאן. אפילו השקפה, עיתונו של בן-יהודה, שהיה חסיד הציונות המדינית עד כדי תמיכה נלהבת ברעיון אוגנדה, מצא מה לבקר באלטנוילנד. כנגד זה, בהשלח, ירחון שייסד אחד-העם (ושיוסף קלוזנר, עורכו, נמנה באותה עת עם חסידיו של אחד-העם), נמצאו דברי בקורת על תורתו. למעשה, רק המליץ התייצב כל כולו לצדם של הרצל ונורדאו. ראוי לציין בהקשר זה, שנתן בירנבאום, אשר הצטרף להרצל בתחילת חייו וסיימם כאיש אגודת ישראל, נטה באותה עת לאחד-העם. הוא הוציא בחוברת מיוחדת הרצאה שנשא בווינה להסביר את תורתו של אחד-העם לציבור שאינו קורא עברית, למען יוכל לשפוט את האדם, אשר נורדאו כינהו בכל אותם שמות גנאי (ובירנבאום מונה אותם אחד לאחד).²⁷

נוסף לעיתונים שהזכרנו קודם, התייצבו לצד המנהיגים הציונים גם השבועון היהודי-רוסי בודושצ'נוסט ("עתיד") והקשת, שהופיע בברלין. נגדם, ובעיקר נגד נורדאו, יצאו הזמן, הצפה, דער פריינד והירחון שהופיע בברלין, *Ost und West*. האחרונים הביעו סלידה מבקורתו של נורדאו, ובדרך כלל גם תמכו באחד-העם, אבל הביעו גם הסתייגויות מתורתו (פרט ל-*Ost und West*). רק הווסחוד, שלא היה ציוני דווקא, אם כי ב-1903 פתח את דפיו לפני סופרים ציוניים, תמך באחד-העם ללא שיוך.

למרות שהספר אלטנוילנד הפך, כאמור, טפל לפולמוס, דנו המתפלמסים בשאלה, אם פירש אחד-העם נכונה את כוונתו של הרצל באוטופיה שלו. אגב כך ייחסו לספר כוונות שונות ומשונות. הרב ד"ר אהרנפרייז, שהיה עוזרו של הרצל בארגון הקונגרס הציוני הראשון, ועם זאת מחסידיו של אחד-העם,²⁸ פרסם מאמר בשם "הויכוח על אלטנוילנד", שהופיע בהשלח, ושעיקרו תמיכה באחד-העם. לדעת אהרנפרייז, ספרו של הרצל אינו אלא חזון של פייטן, אשר יש לתת את הדין עליו אך ורק לפני בקורת הספרות.²⁹ אהרנפרייז התנגד איפוא לתפיסת אחד-העם את החיבור, אבל היה סבור כי אילו ויתר אחד-העם על העוקצנות ודקדוקי העניות (כגון הכנסת המלה ציונות למרכאות, או התייחסות לשאלה כמה זמן יידרש להגשמת החזון: עשרים, חמישים או מאה שנים), היתה בקורתו "צודקת כמעט ברוב השגותיה היסודיות וזוכה להסכמה הרבה יותר גדולה."³⁰

כעבור שנתיים, כאשר הפולמוס כבר שכך, כתב בר-טוביה (ד"ר פרנקל)

27. *Ein Denker und Kämpfer der Jüdischen Renaissance* ("מתתיהו אחר" - שם העט של בירנבאום) Mathias Acher, ברלין 1903.
28. אם כי הוא, הסופר מ"י ברדיצ'בסקי, ועוד כמה סופרים גיבשו גישה חדשנית לספרות, שאחד-העם לא קיבלה.
29. השלח, כרך יא, חוברת סד, עמ' 291-301.
30. שם, עמ' 295.

באותו בטאון מאמר בשם "ממדינת היהודים ועד אלטנוילנד", לפיו ביקש הרצל בהשפעת פרנץ אופנהיימר לעשות את הציונות לתנועה חברתית המפשרת בין הקניין הפרטי והציבורי, וכך תהיה אור לגויים. הרצל, לדעת ברטוביה, הגיע לגישה זו מתוך המחשבה שבאופן זה ימשוך המונים – רעיון שפיתח באוטופיה שלו.³¹

ברטוביה לא התייחס כלל להתמודדות בין נורדאו לאחדהעם. לא כך ליאון פפריין, לימים מראשי הטריטוריאליסטים ברוסיה, שכתב בעידנא דריתחא, ב*בדוושצ'נוסט* ו*ב הצפה*.³² במאמר מנומס נגד אחדהעם, שפתח בכך שמרוב קטילה אהדדי שוכחים את העיקר, אומר פפריין, שלדידו, עיקר הרעיון הוא השותפות שממנה תצמח תורה סוציאלית חדשה. ומפני שהצעירים נכספים לפתרונה של הבעיה החברתית, גדולה מורת רוחם מאחדהעם, שלא עלה בידו לגעת בלבה של האוטופיה.

גם ד"ר שמואל רוזנפלד, איש הרצל שערך זמן־מה את *Die Welt*, חיווה דעתו מעל דפי *הצפירה*, כי יש באלטנוילנד יסוד כלכלי חדש שאחדהעם מתעלם ממנו, ולכן "אל יתפלא אם ימצא אנשים אשר יחשדו אותו בכונות זרות".³³

אחדהעם מצא לנחוץ להתייחס לדברי פפריין ורוזנפלד בפרסומו האחרון בפרשה. במאמרו "הציוניות ו'תיקון העולם'" קבע, שהבעיות החברתיות תופסות באלטנוילנד בקושי חמישית מן הספר, ומה שהרצל ביקש אינו "לעשות שלום בין הכלל והפרט [...] אלא לעשות שלום בין ישראל ואומות העולם על־ידי מדינה יהודית [...] שלא יהיו סובלים בה יותר מאחרים בגלל יהדותם".³⁴ מי שמבקש חברה חדשה שתהיה אור לגויים, כתב אחדהעם, הוא פרנץ אופנהיימר, אך תוכניתו הביאה בחשבון תהליך ממושך, ואילו הרצל דיבר על הגירה בבת־אחת של המוני יהודים לארץ־ישראל. למאמר, שנכתב חודש אחרי "החטא וענשו", נימה מפויסת במקצת ואין בה העוקצנות הקודמת. אבל פטור בלא כלום אי אפשר, ואחדהעם מסיים בכך, שההתעסקות בשאלה החברתית במדינה העתידה נאה לוויכוחים בקרב הצעירים, ואילו "הזקנים" כבר עבר זמנם להשתעשע בכניין מגדלים פורחים באויר".³⁵

כוונה שונה ייחס לאלטנוילנד יהושע רדלר, הוא ר' בנימין, איש העליה השניה בעתיד. במאמרו "אמת מארץ היהודים", שהופיע בירחון *הקשת*, התייצב חד־משמעית לצדו של הרצל וטען, שלולא "בקשת מומים מרוע לב" מצדו של

31. השלח, כרך טו (תרס"ה), עמ' 472.

32. "על בקורת הרומן 'אלטנוילנד'", *בדוושצ'נוסט*, גליון 12, 21.3.1903: "על דבר המבקרים והבקורת של הספר 'אלטנוילנד'", *הצפה*, גליון 62, 26.3.1903.

33. *הצפירה*, גליון 62, 26.3.1903.

34. השלח, כרך יא, חוברת סד, עמ' 402–405; נכלל ב"כל כתיבי", עמ' שכג–שכה; וראה שם, עמ' שכד.

35. שם, עמ' שכה.

אחדהעם, היה מתברר שלכל אורך הדרך ממדינת היהודים, על פני הקונגרסים, ועד לאלטנוילנד, פיתח הרצל את מגמתו ל"שיבת ישראל בהמון לארץ אבותינו", וזו "אינה אוטופיה בימי הטלגרף ומכונת האילקטרון [מכונת החשמל]"³⁶.

עוד כוונה באוטופיה העלה צבי פרילוצקי בהזמן, במאמרו "על שגיגות". כל כוונתו של הרצל היתה להרגיע את הגויים, בתארו את הסובלנות הגדולה שתשרור בארץ הישנה-חדשה.³⁷ היה יסוד לדעה זו נוכח מאבקי המעצמות על המקומות הקדושים, ורצונו של הרצל לרכוש את אהדת האומות לתוכניתו. את אלטנוילנד שלח, בין היתר, לשולטן תורכיה, לשר החוץ האוסטרי ארנסט פון קרבר, למלך איטליה וכמובן לדוכס הגדול מבודן.³⁸

נושא עקרוני אחר שהתייחסו אליו היה היעדר הרוח היהודית-עברית באלטנוילנד. בהקשר זה נזעקו אפילו כמה ממתנגדיו המובהקים של אחדהעם, ובראש וראשונה אליעזר בן-יהודה. מאמרו בהשקפה היה מלא התלהבות מאלטנוילנד. נאמר שם שהקורא בספר "שוכח כי אך בדותה היא זו ונדמה לו כי הוא רואה את כל החיים החדשים האלה בעיניו ומתחיל להאמין באפשרות הדבר". אולם, הוסיף, "הציבור באלטנוילנד אינו טבוע בשום חותם יהודי, עוד פחות בחותם עברי".³⁹

לעניין הלשון התייחס גם רדלר במאמרו בהקשת, אבל במהופך: הוא מצא שאין כאן בעיה כלל. במהלך ההתפתחות בארץ-ישראל תשתרש מעט-מעט הלשון הרצויה לתושביה.⁴⁰ ואילו ד"ר י' מרגולין תהה ושאל במאמר בכדושיצ'נוסט, מה רע באידיש, שהיא לשון העם.⁴¹

כל זמן שנדונו עניינים עקרוניים, הובאו הדברים באיפוק ובמידה רבה של דרך ארץ. אבל משעברו לסדר עלבונות, שולח הרסן. שלושה עניינים הלהיטו את הרוחות: עלבונם של אחדהעם וציונות מזרח אירופה, חופש הביטוי והעימות בין אחדהעם להרצל.

ההתפרצות החריפה ביותר בעניין הראשון באה מליאו וינץ, עורך *Ost und West*, שהיה יהודי ממזרח אירופה. במאמרו "היהודים מאתמול" גילה, ראשית כל, ששלח להרצל הגהה של תרגום גרמני למאמר אחדהעם על אלטנוילנד,

36. יהושע רדלר, "אמת מארץ היהודים (על דבר אחדהעם והרצל)", הקשת, שנה ראשונה, ברלין, חוברת ג, אדר תרס"ג, עמ' 117.

37. הזמן, גליון 19, 26.3.1903; גליון 20, 30.3.1903.

38. ראה 297 p. *Theodor Herzl*, Desmond Stuart, London 1974.

39. השקפה (ירושלים), גליון כו, תת"ד (תרס"ג, 10.4.1903), בתוך "בת קול מן העיתונים" מאת אב"י. יש לציין שאליעזר בן-יהודה התנחם בכך, כי העובדה שרגש "אי נוחות" מתעורר למקרא "האוטופיה" מוכיחה עד כמה לא תיתכן תקומת ישראל בארץ-ישראל ללא עברית.

40. הערה 36 לעיל.

41. "אחדהעם ואלטנוילנד" (מכתב למערכת), כדושיצ'נוסט, גליון 13, 10.4.1903.

וביקש ממנו תגובה מתוך כוונה לפרסמה בצד מאמר הבקורת. הרצל לא טרח לענות על פניה זו וגם לא על פניה שניה. גילוי זה של ויניץ הבהיר לכל שסילוף דברי אחד-העם במאמרו של נורדאו לא היה פרי תרגום לקוי, כפי שסברו רבים, אלא נעשה מתוך כוונה תחילה. לימים הסביר ויניץ, כי אחת הסיבות לדבריו הקשים היתה התנהגות זו של הרצל, אשר גם בה ראה זלזול של יהודי המערב במזרחיים. אותו זלזול, כפי שהופיע במאמר של נורדאו, העבירה על דעתו עד שחרג מגבולות הנימוס המקובלים, כבעל דבבו עצמו.⁴² ויניץ פרסם איפוא את "אלטניילנד" של אחד-העם ללא תגובה, ולצדו מאמרו שלו, שהוקדש כולו לאותו עלבון. אחד-העם, כתב, נמצא בחברה טובה אצל נורדאו, עם כל הגדולים שהניף עליהם את קורנסו (דברים שכמעט כל מבקרי נורדאו יחזרו עליהם): אולם לא אחד-העם טעון הגנה אלא היהדות מימים ימימה. מאז 1897 (שנת הקונגרס הראשון וייסודה של ההסתדרות הציונית) עלתה "יהדות בתסד האנטישמיות [...]" ללא עבר ומסורת" (הם היהודים מאתמול), המתנשאת בחוסר הבנה ומתוך שנאה על המסורת היהודית הקודמת. נורדאו ובני סוגו "מדמים עצמם כיורדים מן הרמה המסחררת [האירופית - ש"ל] אל היהדות המסכנה, הזנוחה, השקועה", ומרשים לעצמם לדכא כל ויכוח רעיוני. יחס כזה עלול להטיל צל על התנועה הציונית, ועל כן יש צורך דחוף לבלמו.⁴³

דברים ברוח זו השמיעו כל אוהדי אחד-העם, גם כאשר לא הסכימו לתורתו. למשל, יוסף קלוזנר, עורך השלח, ראה בדברי נורדאו "ביווי יהדות המזרח, הספרות העברית וקוראיה" (ודברים אלה הופיעו דווקא בהצפירה!).⁴⁴ אהרנ' פרייז, במאמר שהוזכר לעיל, נטש את דרך הוויכוח האדיבה שהתחיל בה כשנגע בעקרונות. התנפלות נורדאו "בקול אדיר וחזק, בחירופים וגידופים וחרמות ונידויים" אינה אלא "מין אפיפיוריות ציונית שאין אנו רשאים להרהר אחר מדותיה".⁴⁵ הווסחוד הבלתי ציוני שמח לאידו של נורדאו, על שנכזבה תוחלתו כי אהדת ציוני רוסיה אליו תעמוד לו גם הפעם, והוא "רק לכלך את עצמו ולא את שמעו של אחד-העם".⁴⁶ שמריה לויין, שקודם ביקר את מאמר אחד-העם, התנבא עתה באותה לשון כווסחוד: "ביקש נורדאו להתכבד בקלון חברו ובזוה את עצמו". ולא זו בלבד, אלא שלולא אחד-העם, לא היה הספר אלטניילנד עושה כל רושם בעולם הציוני.⁴⁷ דער פריינד קבע במאמר ראשי כי אחד-העם,

42. *Ost und West*, חוברת 4, אפריל 1903. המאמר התפרסם בעילום שם, אבל ויניץ כתב ב-15.8.1903 לד"ר אדולף פרידמן כי הוא הוא המחבר (אצ"מ 8/2/A). המכתב מובא אצל היימן (הערה 11 לעיל), עמ' 68-71.

43. *Ost und West*, (הערה 42 לעיל), עמ' 224, 226.

44. הצפירה, גליון 75, 10.4.1903; גליון 77, 15.4.1903.

45. השלח, כרך יא, עמ' 295-297.

46. ווסחוד השבועי, גליון 12, 2.4.1903, מאמר בחתימת Z.

47. ש' לויין, "מעבר לגבול", הזמן, גליון 20, 30.3.1903; תשובה חלקית, שם, גליון 25, 23.4.1903.

"אהוב הציבור היהודי ברוסיה מכל הזרמים", מוצג על-ידי נורדאו כ"יהודון רוסי בלתי נודע, מין כתבן בלשון הקודש היודע לרשום מעט מליצות, מין סופרון שמרחמים אספיהו 'הגרמנים' כדי לא לבייש את הציונים ברוסיה, שהם, לא עלינו, אסייתים למחצה".⁴⁸ אפילו הסופר י"ל פרץ, שהביע בפיליטון משועשע ועוקצני הסתייגות הן מתורת אחד-העם והן מן האיש "שאין בו שמץ לחלוחית", מוקיע את "הקורנס" שהפעיל הרצל נגד מי שנמנע מלשבח "ויהיו השמים קודרים וקולות רעמים וברקים"; אבל אין מה לחשוש, כי אין כאן אלא "רעמים של רוקע פחים".⁴⁹

הבקורת הוטחה גם נגד סתימת פיות מצד ההנהגה הציונית. התברר שמערכת *Die Welt* סירבה להדפיס כל תגובה על מאמר נורדאו, ועל כך התריע מאמר ראשי בהצפה, ששאל האם אסור לבקר את מנהיגי הציונות, והאם התביעה למשמעת בתנועה הופכת לצו לכניעה.⁵⁰ "לא נוותר בשום פנים על חירות המחשבה וחירות הבקורת", קורא אהרנפרייז.⁵¹ מורת הרוח בעניין זה חדרה גם ל"בירתו" של הרצל. באספה השלישית של ציוני וינה (28–29 ביוני 1903) הציע אחד הצירים להחליט על דרישה ממערכת *Die Welt* לעלות על דרך דמוקרטית בהנהגת העיתון, בלא רודנות, כבמקרה הסיורב הנ"ל. ההצעה אומנם נדחתה, אבל לא עברה בלי להניח את רישומה.⁵²

המחנה השני לא טמן את ידו בצלחת, ועיקר תגובתו נסבה על ההשוואה בין הרצל לאחד-העם. גם בהשקפה, גם בהצפירה וגם בהמליץ הודגש פועלו של הרצל לעומת חוסר המעש של אחד-העם, והתחיל בזה יהושע רדלר במאמרו בהקשת. הלל זלטופולסקי, מורשה ההסתדרות הציונית בקייב, הצביע במאמרו "קצת אמת" בהצפירה על הישגיו העצומים של הרצל בשש שנים, החל מייסוד הקונגרס וההסתדרות הציונית, דרך אוצר התיישבות היהודים והקרן הקיימת, וכלה בהשגת הכרה בינלאומית בציונות. ואילו אחד-העם יצא נגד המושבות, נגד רוטשילד, נגד הציונות (המדינית). צר המצע מהשתרע כדי למנות כל מה שעשה אחד-העם "בשביל לרפות את ידי הנוהים אחרי הציונות המדינית ומה עוד לעשות כדי להקיא צר ואויב?"⁵³ אליעזר בן-יהודה טען שאחד-העם הקיף את הרצל "כעכנאי בשאלות וקושיות וידקדק בו דקדוקים ואת העדר העברית של החדשה-ישנה חטף לו למפץ". ומה לאחד-העם ולעברית המדוברת שהוא מזלזל בה?⁵⁴ באחת – אחד-העם הוא המהרס הגדול, ומשום כך ראוי נורדאו

48. דער פריינד, גליון 55, 24.3.1903.

49. י"ל פרץ, "רעמים וברקים", הצפה, גליון 56, 19.3.1903.

50. שם, גליון 60, 24.3.1903.

51. הערה 30 לעיל, עמ' 299.

52. השלח, כרך טו, חוברת טו, מתוך "השקפה עברית", מאת המשקיף, עמ' 548.

53. הצפירה, גליונות 103, 104, 105, 19.5.1903–17.

54. ראה הערה 39 לעיל. ואומנם, אחד-העם לא התלהב מן הדיבור העברי, ולא סיגלו

לשבח על שהשיג במאמרו ניתוח הציונות הרוחנית, שהיא סכנה לציונות המדינית ואינה אלא אחיזת עיניים.⁵⁵

ליאון רבינוביץ, עורך המליץ (שאחרי 1904 נטה לטריטוריאליזם), קבע כי אחד-העם, "האבל בין החתנים", מבטל הכל וירשה לעצמו להאשים את העם המחכה לגאולה ב"פזיזות!" מבקורתו על אלטנוילנד עולה כאילו נכתב הספר "על-ידי איזה לבלר מן השוק ולא עסקן חכם וחרוץ שלא היה כמוהו בישראל זה דורות הרבה".⁵⁶ בכודושצ'נוסט כתב ד"ר י' מרגולין, כי הרצל, שאינו מכיר את היהדות, עשה למען העם הרבה יותר מכל מושכי בעט שכוחם רק בדיבור. הוא טלטל את העם היהודי מתרדמתו העמוקה וזאת, אליבא דמרגולין, לא יכחיש גם אחד-העם. גם הוויכוח הנוכחי הוא פריה של טלטלה זו, ואילו תורת המרכז הרוחני אין לה כל ערך, כל זמן שלא יוכיח אחד-העם כיצד ייווצר ללא קיבוץ גלויות.⁵⁷

מתנגדי אחד-העם הרבו להצליף בו באמצעות הרצל, ופחות באמצעות נורדאו, שכן כנראה גם הם נרתעו מעט מסגנונו הבוטה. אבל פה ושם הצדיקוהו: נורדאו אומנם התרתח "אבל קרא לתינוק בשם הנאה לו", נאמר בהצפירה;⁵⁸ או: אין דברי נורדאו "יותר מכפי הראוי לאיש צר ואויב לתנועה".⁵⁹ ובהמליץ נאמר כי אין רע בבקורת של נורדאו, "ויחלק לו [לאחד-העם] 'הכבוד' שהוא מחלק זה שש שנים לגדולי עולם".⁶⁰

בד בבד עם המאמרים הופיעו גם הצהרות וגילויי דעת של המחנות החלוקים. החלוץ בעניין זה היה דער פריינד, שפרסם ב־21 במארס 1903 מחאה נגד נורדאו על יחסו לאחד "האצילים באנשים והאמיץ בלוחמים למען ציון". חתמו עליו שישה, ביניהם העורך, שאול גינזבורג, והסופר דוד פרישמן (שלא היה ציוני כלל). ב־2 באפריל נמסר באותו עיתון, כי שלושים ציונים מקישינוב שלחו מברק גינוי לנורדאו. מברק ברכה לאחד-העם וגינוי ל־*Die Welt* ונורדאו שלח גם השלח. ואילו בן-אביגדור, חבר "בני משה" לשעבר, שהפך לאויבו של אחד-העם בשל מחלוקת בדבר הוצאת ספרים, אימץ את ידיו של נורדאו במברק משלו.⁶¹ אבל את הרושם הגדול ביותר עשה "גילוי דעת של מחאה" ביוזמת הפרקציה הדמוקרטית שיזמו וייצמן, מרטין בובר וברתולד פייבל. אין צורך

בשלמות אפילו בשכתו בארץ-ישראל, אם כי נשא בעברית הרצאה אחת או שתיים (ראה

ש' גינוסר, בית אבי, כתבים, תל-אביב תשל"א, עמ' 283).

55. השקפה, גליון כט, י"א באייר תתל"ד (תרס"ג, 27.5.1903).

56. המליץ, גליון 80, 22.4.1903.

57. ד"ר י' מרגולין, "אחד-העם ואלטנוילנד", כודושצ'נוסט, גליון 13, 10.4.1903.

58. מ"מ דוידסון, "עלבונה של הציונות", הצפירה, 29.4.1903.

59. הצפירה, גליון 105, 19.5.1903.

60. ראה הערה 56.

61. מ' אונגרפלד, ביאליק וסופרי דורו, תל-אביב 1974, עמ' 266. מכתבו של י' קלוזנר

לביאליק ב־11.3.1903.

להגן על אחד-העם, נאמר שם, "אבל חושבים אנחנו לעצמנו לחובה של כבוד לצאת בשם רבים מן הסופרים היהודים במערב אירופה במחאה נמרצת נגד מעשה מעציב זה המלא עול גם בנוגע לאדם וגם בנוגע לדבר". על החתום באו, נוסף על שלושת היוזמים, גם חמישה עשר איש, ביניהם המשורר שאול טשרניחובסקי. יש לציין, כי רובם של החתומים אומנם ישבו במערב אירופה, כאמור בגילוי הדעת, אך רק מעטים מהם היו מערביים מקוריים. אלא שלצורך העניין היה חשוב להדגיש שלא רק יהודי המזרח נפגעו מהתנפלותו של נורדאו, ולמעשה לא נערכה המחלוקת כולה לפי מזרח ומערב. מכל מקום, מחאה זו הופיעה בחמישה עיתונים, אחד מהם גרמני. הראשון לפרסומה היה דווקא *הצפירה*.⁶²

נוכח גילוי דעת זה פנה ליאון רבינוביץ *בהמליץ*, ב־22 באפריל 1903, בקריאה לאגודות הציוניות שיודיעו בעיתונות מי ראוי לדעתן לדבר בשם העם: הרצל או אחד-העם. התגובה היתה נדיבה למדי: כעשרים וחמש אגודות (בשמונה מכתבי מחאה) התייצבו *בהמליץ* לימינו של הרצל, ואף לא אחת לצד מתנגדו. דברי הגינוי הללו, וכמוהם חמישה מכתבים שפורסמו *בהצפירה*, דומים לכל מה שנאמר עד כה.⁶³

בשלב זה נתעוררו רבים וגם טובים ופנו בקריאה להפסיק את הפולמוס המזיק לציונות. משנדע על פרעות קישינוב גברה הדרישה, ואומנם ניטל אז במידה רבה עוקצו של הוויכוח. וגם אנו נרפה ממנו בשלב זה, אגב התנצלות על ריבוי המובאות ששילבנו בשורותינו, אשר היו הכרח לא יגונה, שהרי אחד העניינים העיקריים שנדונו הוא הסגנון. בכל זאת נביא עוד מחאה אחת, מיוחדת במינה, זו של פועלי ציון באוסטרוב.⁶⁴ נאמר בה כי האיש שהם מגנים הוא "רק אחד העם אבל לא 'העם' [...]" והעם רואה הוא גם בעד הטלית שכלה אמת [...]. את הקנאה המבצבצת בכל שורה ושורה שבבקרתו".

את ההאשמה שאחד-העם מקנא בהרצל לא המציאו פועלי ציון באוסטרוב. הרצל כינה אותו כך במכתבו לנורדאו שהוזכר בתחילת המאמר. תלו בו עניין זה בעיתונות עוד בשנת 1897, אחרי הופעת מאמרו "הקונגרס הציוני הראשון".⁶⁵ אחד-העם הגיב על כך בשאט נפש.⁶⁶ הוא גם לא ראה את עצמו מעולם מתאים לתפקיד של מנהיג, ומתוך גישה זו ויתר על מעמדו כראש "בני משה" כשנה

62. *הצפירה*, גליון 70, 5.4.1903; דער פריינד, גליון 66: *הצפה*, גליון 31, 6.4.1903; הזמן, גליון 23, 9.4.1903; *Jüdische Rundschau*, גליון 15-16, 10.4.1903.

63. *הצפירה*, גליון 80.

64. *הצפירה*, גליון 87, 28.4.1903.

65. כל כתבי, עמ' רעה-רעו.

66. מכתביו למ"י ברדיצ'בסקי, ב־28.1.1898, לראובן בריינין ב־18.3.1898, ולד"ר ז' מיכלסון ב־22.3.1898, *אגרות אחד-העם*², תל-אביב תשי"ז, (להלן: אגרות ב), עמ' 17,

אחרי שנוסדה אגודה זו. אולם הכחשות אחד-העם אינן הוכחה כי הוא לא קינא. בביקורו בארץ-ישראל ב־1891 וב־1893 הוא מצא שאת הפעולה היישובית תוכל לנהל חברה לאומית גדולה, וכי רצוי שתתארגן באנגליה ותפעל בהסכמת תורכיה.⁶⁷ אולי היתה זו ואריאציה מוקדמת לצ'ארטר של הרצל. מכל מקום אחד-העם נסע לאנגליה וניסה לפעול בעניין זה, אך לא העלה מאומה. אפשר מאוד שהכשלון הצורב נוכח צעדיו הדיפלומטיים של הרצל, שנראו מצליחים, עורר בו אותו רגש. ושמא כסס בו העלבון על יחסו של הרצל אליו מלכתחילה. הזמנה לקונגרס הציוני הראשון הוא קיבל רק לאחר שהיסב את תשומת לבו של אהרנפרייז לזה, שבעיר מגוריו, אודיסה, שוגרה הזמנה לאירוע רק ללילייני-בלום.⁶⁸ וכאשר בא לקונגרס, הוא נתקבל על-ידי הרצל רק פעם אחת לזמן קצר, וחרף הבטחתו להזמינו שנית לא נפגש עמו שוב אלא באקראי.⁶⁹ אם מניעים אלה הם בגדר של "שמא", הרי באשר להתנגדותו העקרונית של אחד-העם לציונות המדינית אין כל ספק. התנגדות זו נבעה מטענתו לביסוס הרוחני של התנועה הלאומית, ועלתה עוד לפני שהופיע הרצל באופן; גם הבחנתו בין ציונות המערב נטולת השורשים היהודיים לציונות המזרח השורשית היתה מקור להתנגדות להרצל. כמו כן עמד גם על רגש העליונות שרחשו היהודים במערב, ובראש וראשונה מנהיגי הציונות, לאלה שבמזרח אירופה. הפולמוס שנדון כאן מוכיח זאת בעליל. אכן מתקבל הרושם שמאבק אחד-העם בציונות המדינית הפך אצלו לבולמוס החורג משיקול הגיוני, אבל אין גם להתעלם מתחושתו שזרם זה צופן בחובו סכנה של ממש, ומשום כך ראה מחובתו ללחום בו. אף על פי כן הסכים לשתף פעולה עם ההסתדרות הציונית, כאשר הדבר נגע בחינוך ובתרבות. בקונגרס הציוני החמישי (1901) הוא נבחר ל"ועד הקולטורי" והסכים להשתתף בו. רק משהתברר שהכוונה בייסוד הוועד היתה איסוף מידע על מצב התרבות בציבור היהודי, ולא פעולה של ממש, התפטר מן התפקיד הזה.

מן הראוי לציין גם, שאם תקף את הרצל אישית במכתבים פרטיים,⁷⁰

67. ראה "אמת מארץ-ישראל", מאמר ראשון ושני, כל כתבי, עמ' כג-לד.

68. מכתב אחד-העם לאהרנפרייז מ־7.1897, אגרות א', תל-אביב תש"ז (להלן: אגרות א), עמ' 234-235.

69. מכתב אחד-העם ליחיאל צ'לנוב מ־7.10.1898, אגרות ב, עמ' 146.

70. להלן חלק ממכתב מאת אחד-העם לרבניצקי שכתבו ב־1 בספטמבר 1897, מיד אחרי הקונגרס הראשון (אגרות א, עמ' 251-252). את הנתון בסוגריים מרובעים לא כלל אחד-העם במהדורתו הראשונה, והוא מובא מן המקור השמור בספריית אחד-העם, בית אריאלה, תל-אביב. "הרוב הגדול של הנאספים היו נערים [חסרי דעה] (בייחוד מבני ארצנו) וגם השאר, צ"ט חלקים לא ראו מה שלפניהם ונמשכו כבהמה בבקעה אחר הראש [והראש הזה, לפי הכרתי הפנימית, הוא אקטור. כל דבריו ומעשיו הם אך פיליטון גדול, לא יותר. לולא מכס נורדאו ורוחו הכביר אשר המתיק את מרירות לבי, לא הייתי יכול לשבת שלשת ימים ולהביט ברוח שקטה על הקומדיה הזאת. [...]] אחרי האספה היתה לי

במאמריו התייחס רק להשקפותיו ולא לאישיותו, וכעורך השלח סירב לפרסם מאמרים המכפישים אותו אישית. כך נהג תמיד בפרסומיו, לגבי כל אדם. כעורך הוא גם פסל דברים חריפים נגד ההסתדרות הציונית.⁷¹

אבל את התנגדותו לציונות המדינית הביע ברציפות. אין פלא שקומם נגדו את הרצל וגם את הנוהים אחריו, עד לקיצוניות. שהרי סוף סוף זכו חסידי התנועה הלאומית לאיחודה בהנהגתו של הרצל, אחרי שנים רבות של פילוג, ורובם חששו שהתקפותיו של אחד-העם על ההסתדרות הציונית יביאו לקרע חדש. מפני זה גם ויתרו הרבה להרצל כאשר נתגלו חילוקי דעות בינם לבינו, ובשום אופן לא קיבלו את טיעונו של אחד-העם, כי הם עושים זאת בדומה לעדר כבשים ההולך אחרי האיל.⁷²

פרשה בפני עצמה היא יחסיו של אחד-העם עם נורדאו. אחד-העם התפעל מנאומו בקונגרס הראשון, שיבח אותו ואף שלח לו את ספרו על פרשת דרכים, כי ראה תמימות דעים ביניהם.⁷³ אבל משעמד על יחסו האדיש של נורדאו לרוח היהדות ולערכיה ההיסטוריים המסורתיים, שינה טעמו והתקיפו: הוא ביקר את מחזהו ד"ר כהן,⁷⁴ ואת עמדתו האדישה של נורדאו כלפי השבת, אשר אחד-העם

שיחה קצרה עם ["שבתי צבי" החדש] ובאתי לידי החלטה, כי כל רמז על דבר מעשיו בקונסטנטינופול אינם שווים כלום – מי יודע אם לא היתה זאת האנחה האחרונה של האומה הגוססת!

במכתב שני לרבינצקי, מ'8.9, הביע אחד-העם חרטה על חריפות דבריו הנ"ל אבל לא על תוכנם (אגרות א, עמ' 253).

71. כאשר כתב שמעון ברנפלד בהצפירה דברי בקורת על הציונות ואמר שם, כי רוב בעלי הקונגרס "לכם להריסת היהדות למען הקים ניר לישראל", כתב לו אחד-העם ש"אפשר לאמור כי לכם ריק מידיעת היהדות ואינם דואגים לקיומה, זולתי לקיום העם, אבל זה ברור שאינם חושבים להחריב את 'הדת'". (מכתב מ'21.10.1897, אגרות א, עמ' 260-261). אחד-העם גם סירב להדפיס בהשלח את שירו של ביאליק "בכרכי הים" (ח"נ ביאליק, שירים, תר"ן-תרנ"ח, תל-אביב 1983), שמופיעות בו השורות דלהלן:

ואנשי פלאות המה כולם	גם עתה אומרים – לא, מכריוזים!
מהם כל דבר לא יפלא:	כבר מוכן הכל שם בווינה
באצבע קטנה יעשו מדינה	מקץ שני רגעים ודקים חמשה
ובבהן ידם – עולם מלא. (עמ' 341).	ותהי, למול טוב, מדינה!

בהמשך השיר מתאר ביאליק מכירת שקלים כעסקה בשוק.

את סירובו להדפיס נימק אחד-העם במלים אלה: "איני מוצא לאפשר להתל בקלות ראש כזו בתנועה הקדושה לאלפי ישראל" (מכתב לביאליק מ'11 באוגוסט 1898, אגרות ב, עמ' 127-128).

אני מודה לד"ר זווה שמיר, שנקבה בשמו של השיר שעליו מדובר.
72. ראה מאמרו של ו' הרשקופף, "אחד-העמיות והציונות", בודושצ'נוסט, גליון 32, 21.8.1903.

73. ראה הערה 70; מכתב לנורדאו מ'24.11.1897, אגרות א, עמ' 254-255.

74. ראה "המסר הלאומי", כל כתבי, עמ' קנט-קסד. המחזה ד"ר כהן מופיע (בתרגום עברי של דב קמחי) אצל מאכס נורדאו, כתבים ציונים א, ירושלים תשט"ו, עמ' 247-330.

ראה בה ערך לאומי.⁷⁵ על רקע זה הידרדרו היחסים בין השניים, עד לפרשה האומללה של הפולמוס סביב אלטנוילנד.

הכל חששו שבקונגרס השישי (1903) תישלפנה החרבות באותו עניין, ואחד-העם אפילו נמנע מלהשתתף בו (ולמעשה הדיר עצמו מכל הקונגרסים פרט לעשירי), כדי שלא יתלו בו את ליבוי המחלוקת.⁷⁶ אבל איש לא פילל, כי באותו קונגרס תעמוד על הפרק הצעתו של הרצל בדבר אוגנדה, אשר תאפיל על כל הפולמוסים הקודמים, ואחד-העם יוכל להגיד: "אמרתי לכם". אם כי בקונגרס זה תמך הרוב בתוכניתו של הרצל – 295 נגד 178 (עם 99 נמנעים), הרי מבין ציוני רוסיה התנגדו 146 ותמכו 84.⁷⁷

לא כך היה הדבר בפולמוס אלטנוילנד. הדעות שהובעו בעיתונות לא התחלקו דווקא לפי מזרח ומערב, כפי שעולה מכל האמור לעיל. כשם שבין הפרסומים ברוסיה נמצאו רבים שלימדו זכות על הרצל ונורדאו, יצאו פרסומים במערב להגנת אחד-העם. אבל בעוד שהמצדדים בהרצל במזרח לא התייחסו במיוחד להתפלגות אפשרית במחנה הציוני, עשו זאת כמה מחסידיו במערב. ב-*Jüdische Rundschau* התפרסמו שני מאמרים בעניין זה: "מזרח ומערב" מאת סמי גרונימן,⁷⁸ ו"יהודי מאתמול" אל ה'שורשיים' מאת לוטר שטארק.⁷⁹ גרונימן הסיק מתוך התגובות בעיתונות ברוסיה, שאחד-העם אינו מייצג כלל את דעת היהודים שם, ולדבריו, לא היה קרע בין מזרח למערב ואף לא חוסר אמון במנהיג. "סיסמתנו צריכה להיות", הוא סיכם, "מזרח ומערב ולא מזרח נגד מערב". ואילו לוטר שטארק יצא נגד המפלגים בחמת זעם, ובעיקר נגד ליאו וינץ, עורך *Ost und West*, שהיה, לדעתו, "זאב בעור כבש", אשר חתר לקרע במחנה הציוני מתוך קנאה אישית. הוא לא יצליח, הכריז שטארק, "כי אין קרע בין מזרח למערב. הכל יהודים!"

ושוב לפולמוס שפתחנו בו. מן הנודעות הוא שרבות מנבואותיו של הרצל באלטנוילנד, אשר נראו בזמנן דמיוניות ביותר, התגשמו במציאות, וביניהן – ארגונה של המדינה, גם אם לא במהירות ובהצלחה שחזה. כנגד זה, רעיונו בדבר עלייתו של רוב העם היהודי לארץ-ישראל התבדה. כאן חישוב אחד-העם נכון יותר, שהרי גם היום נשאר רובו של ישראל בתפוצות. גם מחשבת אחד-העם בדבר המרכז הרוחני אינה כה מופרכת כפי שסבורים רבים. רעיון זה התפתח אצלו למחשבה, שאומנם התגשמה בצורה זו או אחרת, שארץ-ישראל תהווה טבור לחיים היהודיים (לאו דווקא במוכן של מרכז אוניברסיטאי).⁸⁰

75. אחד-העם טבע לגביה את האמרה הידועה, "יותר משישראל שמרו את השבת שמרה השבת אותם", במאמרו בעניין זה: "שבת וציונות" (כל כתבי, עמ' רפו-רפז).

76. ראה מכתבו למרטין בובר, 8 ביולי 1903, אגרות ג, תל-אביב תשי"ז, עמ' 255.

77. H. Heymann, *The Uganda Controversy*, II, Jerusalem 1977, pp. 13, 18.

78. *Jüdische Rundschau*, גליון 17, 18.5.1903; גליון 18, 24.4.1903.

79. *Jüdische Rundschau*, גליון 20, 15.5.1903.

80. ראה מאמרו "שלילת הגלות", כל כתבי, עמ' שצט-תג.

מבחינה אחת אין ספק שמדינת ישראל היא מרכז רוחני ליהדות, והכוונה לתרבות העברית, ואותו מרכז נכון בישראל על יסוד הדרך לעשייה שפתח בה הרצל.

יוצא, איפוא, כי חזונם של שני האישים התגשם במדינת ישראל, גם אם לא במלואו. לפיכך ניתן לומר, שהמציאות שילבה בין הגישות המנוגדות, אשר נדמה היה כי הן בבחינת שני קווים מקבילים שלעולם לא ייפגשו.

